

'Het Europa van de historici in wetenschappelijke studie en in maatschappelijke relevantie'

In gesprek met drs. Chr.L. Baljé

Roos Vermeij en Edwin van Dessel

De heer Baljé is na zijn studie Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht in eerste instantie gaan werken bij de Directie Integratie Europa van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daar heeft hij zich vooral met de externe betrekkingen van de Europese Gemeenschap beziggehouden. Hij is betrokken geweest bij de toetredingsonderhandelingen met Groot-Brittannië. Begin jaren zeventig is hij overgestapt naar de toen net opgerichte vakgroep Eigentijdse Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen, alwaar hij werkzaam werd op het terrein van de Europese integratie. Naast hoofddocent bij de vakgroep Eigentijdse Geschiedenis is hij tevens coördinator van de sinds 1986 bestaande en door hemzelf ontworpen Interfacultaire opleiding voor bestuur en beleid van internationale organisaties.

In hoeverre heeft het vak Geschiedenis van de Europese integratie bestaansrecht? Valt het niet grotendeels samen met een vak als internationale betrekkingen?

Geschiedenis van de Europese integratie valt geenszins samen met de leer der internationale betrekkingen. Ten eerste is internationale betrekkingen een veel wijdsere begrip, want het is in wezen mondiaal gedefinieerd. Daarnaast heeft het ook een klassieke theorie. De paar moderne, meer kwantitatief gerichte theorieën zijn nooit aangeslagen. De paradigmata van de leer der internationale betrekkingen zijn nog altijd gestoeld op de klassieke leer, waarin zaken als machtsevenwicht en collectieve veiligheid centraal staan.

Een andere benadering is die van de 'middle range theories', dat wil zeggen 'modellen' voor de internationale betrekkingen die zich noch vertillen aan wereldwijde internationale ordeningen noch versplinteren tot toepassing op lokaal niveau, waarvan de integratietheorie een typische exponent is. De integratietheorie wijkt al wat betreft de theoretische basis af van de in de leer der internationale betrekkingen gangbare paradigmata. Zij houdt zich niet bezig met mondiale internationale betrekkingen, maar is regionaal gedefinieerd. Dat

bepert zich overigens niet tot Europa, want ook in bijvoorbeeld het Midden-Oosten en Noord-Afrika spelen zich interessante processen af. In dat regionale karakter schuilt overigens ook een zwakte van de theorie, aangezien de aandacht voor mondiale relaties weer plotseling een impuls heeft gekregen vanuit de interdependentie-theorie. Het met elkaar verzoenen van die twee theorieën lijkt voor de toekomst een belangrijke opgave.

Men kan tenslotte, voortvloeiend uit het bovenstaande, een meer praktisch onderscheid maken. De Europese integratie houdt zich alleen bezig met politieke en economische integratie op regionaal niveau. Het aantal actoren is derhalve veel beperkter dan in de leer der internationale betrekkingen. Bovendien heeft het integratieproces door middel van het Europees Recht een volkenrechtelijke ontwikkeling 'sui generis' bevorderd.

En wat zou het vak Geschiedenis voor het proces van Europese integratie kunnen betekenen?

Een grote fout die gemaakt kan worden, is, omdat Europese integratie voor een groot gedeelte technisch van aard is, te gaan denken dat historici daar niets mee kunnen. Geschiedenis zou alleen noodzakelijk zijn voor het neerzetten van de bühne, waarna echt aan het werk gegaan kan worden. Een voorbeeld. Nu er sprake is van een zekere ontdooiing tussen Oost en West komt het vraagstuk van Europa als derde macht weer op. Die vraag heeft tussen de twee wereldoorlogen reeds gespeeld en is meteen na de Tweede Wereldoorlog weer opgepakt, in Nederland met name door mensen uit de 'Europese Actie', één van de voorlopers van de Europese Beweging. Nu gedachten daarover weer opkomen, zouden historici door het analyseren van de eerdere ideeën, mijns inziens, een enorme inhoudelijke bijdrage kunnen leveren. Hetzelfde geldt voor ideeën over een 'Europa van twee snelheden'. Een aantal lidstaten zou sneller met elkaar integreren dan de overige lidstaten, die pas weer aansluiten als ze de tijd daarvoor rijp achten. Indertijd heeft mevrouw Klompé, toen nog als parlementariër voor de KVP actief, zich daar uitgebreid mee beziggehouden. Ook over een 'Europa van twee snelheden' wordt weer gepraat. Historici kunnen met het analyseren van de afwegingen uit die tijd het beleid van het heden heel snel op het goede spoor brengen en voorkomen dat een heleboel opnieuw wordt gedaan.

U heeft ook in uw lezing op het onderwijscongres van de Interdisciplinaire Studiegroep Europese Integratie (ISEI)¹ in april 1989 gezegd dat historici meer beleidsmatig onderzoek moeten gaan doen. Maar wat kan hun inbreng zijn op dit terrein?

Ik meen dat het Kissinger is geweest die in één van zijn boeken over de grondslagen van het buitenlands beleid een duidelijk onderscheid heeft gemaakt tussen juristen en historici. Als het gaat om een onderwerp als het buitenlands beleid hebben juristen in wezen de instelling van een advocaat. Zij willen de slag winnen, maar raken, als ze de slag niet winnen, heel snel gefrustreerd. Historici daarentegen hebben leren denken in de diepte van de tijd, over langere termijnen. Dat betekent dat zij in tegenstelling tot het tactisch inzicht van juristen een meer strategisch inzicht hebben. Een historicus heeft meer in zijn achterhoofd: ik moet de oorlog winnen.

Een ander sterk punt van historici is dat ze zich in heel korte tijd, ook bij veel bronnenmateriaal, kunnen inlezen en de grote lijn kunnen vasthouden. Historici kunnen juist beleidsmatig onderzoek doen door hun vaardigheden maar ook juist door hun attitude. En kennis opdoen over sectoren van beleid kan iedereen, als je tenminste hebt leren denken en leren lezen.

Historici zijn zich dan ook steeds meer gaan bezighouden met Europese integratie. Welke ontwikkelingen heeft dat met zich meegebracht voor historisch onderzoek?

Inderdaad wordt er meer aandacht aan het onderwerp besteed en er is nu ook een aantal formele verbanden. De Europese Commissie valt te prijzen dat zij in 1982 begonnen is, in het kader van de opening van de Europese archieven, om de 'Groupe de Liaison' van Europese historici te stimuleren. Die heeft goed werk gedaan door het uitbrengen van verschillende rapporten, maar vooral door historici uit de diverse gemeenschapslanden met elkaar in contact te brengen. Ik merk zelf hoe stimulerend dat is.

Een tweede belangrijke stap is natuurlijk de oprichting van de Europese universiteit in Florence. Daar zie je nu ook Nederlanders vandaan komen die aan de historische faculteit gestudeerd hebben en daar met allerlei interessant onderzoek begonnen zijn en in een aantal gevallen ook reeds afgerond hebben. Zij zijn bijvoorbeeld geïnspireerd geraakt door Lippens, maar zeker ook daarna door Milward en de bekende Milward-school, die nu door Griffith voortgezet wordt, zij het in een wat andere richting. Een van mijn eigen medewerkers, Jan van der Harst is in Florence gepromoveerd op de houding van Nederland ten opzichte van de Europese Defensie Gemeenschap.

Daarnaast is het aantal studenten dat geïnteresseerd is in Europa sterk gegroeid. Als ik alleen al kijk naar het aantal studenten dat bij mij een scriptie heeft geschreven over een onderwerp op het terrein van Europese integratie, dan zijn dat er echt heel veel. Over de

houding van de verschillende politieke partijen, over allerlei sectoren van beleid, over verhoudingen tussen lidstaten of van lidstaten ten opzichte van Europese instellingen. In feite zijn studenten de eersten geweest die wakker zijn geworden. De docenten zijn daarna langzaam de studenten gevolgd.

Is het onderwerp zo populair bij studenten omdat zij een baantje proberen te bemachtigen in Brussel?

Die vraag kun je op verschillende wijzen beantwoorden. Je kunt, denk ik, dat is heel terecht, zeggen dat er geschiedenisstudenten zijn die er een arbeidsmarkt in zien. Ik vind dat ook zeker verantwoord. Maar daarnaast is er iets opgekomen dat veel dieper ligt en dat niet alleen in Nederland speelt, maar ook elders. Er stond pas geleden een heel boeiend artikel in 'Le Monde' waarin werd gesteld dat Franse letterenstudenten streven naar algemeen maatschappelijke functies. En dat zij hun opleiding zien als een toegang tot die algemeen maatschappelijke functies. En waarom zou een student met een letteren-achtergrond geen toegang hebben tot dergelijke functies? Tegelijkertijd is er vanuit de maatschappij een proces van herwaardering aan de gang waarbij meer mogelijkheden geboden worden aan letterenstudenten. En in het bijzonder voor geschiedenisstudenten geldt dat Europese integratie zo langzamerhand een onderwerp is dat je met rede en ook met distantie kunt bestuderen, zij het met een functionele, beleidsmatige inslag.

En het onderwijs haakt in op die behoefte? Gaat Europese integratie het geschiedenisonderwijs aan de universiteit veranderen?

Er is nog geen leerstoel ingesteld voor geschiedenis van Europese integratie en de doorwerking in het onderwijs ontbreekt dus ook nog voor een groot deel. Heel interessant zijn wat dat betreft de recente beleidsstukken die door de regering naar de Tweede Kamer zijn gezonden. De heer Deetman en zijn staatssecretaris zijn daarin wat door de wind gegaan en willen nu wel richting geven aan zogenaamd 'Europees onderwijs'. Op zichzelf is dat een heel goede ontwikkeling. Maar eigenlijk blijven op dit moment de universiteiten in Nederland in dat opzicht achter. Dat is heel erg jammer, want ik heb gemerkt, en ik geef al een groot aantal jaren college over geschiedenis van de Europese integratie, dat de belangstelling van de studenten enorm is.²

Ook van geschiedenisdocenten?

Op het ogenblik worden bijvoorbeeld in Groningen op de afdeling

maatschappijwetenschappen onder leiding van Henk Dekker al een aantal jaren Europese studies aangeboden in de vorm van post-academisch onderwijs. Daar komen vooral leraren geschiedenis, maatschappijleer, aardrijkskunde, economie en staatsrecht op af. De beoordeling van die colleges is in het algemeen heel positief. Dat heeft zijn doorwerking in het onderwijs. Zo ontstaat een leraren-generatie die onderwijs over Europese integratie kan verstrekken. Toen ik een jaar of tien geleden met studenten keek naar hoofdstukken over Europese integratie in zeer gerenomeerde schoolboeken en hen dat liet beoordelen, schreven ze uiterst negatieve kritieken. En niet ten onrechte, want het was doodsaaï. Wat stond er in? Het bekende organogram van hoe dat Europees systeem in elkaar zat, met wat jaartallen en verder was zo'n hoofdstuk niet om te lezen. Waar begint de socialisering van een politiek systeem? In eerste aanleg in het gezin en daarna op school. Maar als je leerkrachten hebt die het zelf niet kunnen, dan kost het je twee generaties voordat je het hebt opgebouwd. Ik denk dat onderwijs over Europese onderwerpen zijn eerste generatie heeft gehad. Nu komt de generatie met goed toegeruste leerkrachten. Jongere docenten, die nog de moed en de puf hebben om zich te laten bijscholen. En die zijn nu in staat om dat onderwerp interessant op middelbare en andere scholen te doceren. Daar worden nu ook didactische vormen voor ontwikkeld, bijvoorbeeld in de vorm van simulatiespelen en projectonderwijs. Zeker als een geschiedenisleraar dat niet geïsoleerd doet maar in samenwerking met een aardrijkskundeleraar, een leraar maatschappijleer en een economieleraar die daarin geïnteresseerd zijn, kunnen ze met elkaar prachtige programma's ontwikkelen. Zulke initiatieven krijgen nu steun in de rug van de kant van de regering en als ze kien zijn, kunnen ze ook wel wat geld daarvoor boven water krijgen en dan kan het veel harder gaan lopen.

Er zijn dan ook plannen om die Europese integratie te gaan introduceren in het basis- en voortgezet onderwijs. Maar bestaat dan niet het gevaar dat gestreefd zal worden naar een uniforme Europese geschiedenis waarin bijvoorbeeld de Tachtig-jarige oorlog van het toneel verdwijnt omdat dat soort conflicten de Europese integratie niet ten goede komt?

Nee, dat geloof ik niet. Het zou natuurlijk vreselijk zijn, als historici zich zouden lenen voor dergelijke ideologische propaganda. Laten we zeggen dat het streven naar Europese eenheid het karakter zou krijgen van een ideologie, bijvoorbeeld die van de federalisten. Als leraren en wetenschappers zich ertoe zouden laten verleiden om als een soort lobbyisten voor dergelijke ideologieën op te treden, dan gooien

ze hun professie te grabbel. Ik geloof ook niet dat het verstandig is. Leerlingen en ook studenten leren vaak veel meer van iets dat niet gelukt is dan van iets dat wel gelukt is. Professor Kersten, professor Manning en ik hebben weleens tegen elkaar gezegd dat wij een keer een congres in Nederland zouden moeten organiseren voor historici over alle mislukkingen van het Europees integratieproces. Dat zou heel interessant zijn en bovendien zeer amusant.

Toch kan je je voorstellen dat conflicten verdoezeld gaan worden. Niet bij wijze van propaganda voor Europa, maar als een logisch gevolg van voortgaande uniformering.

Ik denk niet dat dat snel gebeurt. Ik denk dat historici daar veel te kritisch voor zijn. Hans Peter Schwartz heeft een soort indeling gemaakt in de historiografie over Europese integratie. Hij maakt onderscheid in een heroïsche, een bilaterale en een multilaterale fase. In de heroïsche fase hebben historici zich vooral beziggehouden met het propageren van Europees federalisme, dat was de periode kort na 1945. Daarna is het vooral bilaterale geschiedschrijving geworden. De geschiedenis werd hierbij vooral bekeken vanuit het moederland en de houding daarvan ten aanzien van de Europese instellingen, andere lidstaten, et cetera. Met name door de Britten is de multilaterale fase ingezet, dat wil zeggen dat meerdere actoren in onderdelen van het integratieproces in hun onderling verband onderzocht en beschreven worden. De Britten zijn later in de trein gesprongen en vervolgens heel snel verder gekomen. Het bekende verhaal van de remmende voorsprong. Daar moet, denk ik, niet een betekenis aan gehecht worden als zou je daarmee op een steeds hoger niveau komen. Die twee benaderingen, de bilaterale en de multilaterale, zie ik heel lang naast elkaar voortbestaan. Bovendien moet je ook als je voor de multilaterale kiest, goed begrijpen dat integratie, desintegratie in zich bergt. Integratie is geen cumulatief of lineair oplopend proces dat tot een steeds grotere eenheid in wat voor een vorm dan ook leidt. Een prachtig onderwerp voor een doctoraalscriptie zou zijn het aantal keren dat geroepen is dat de EG het 'point of no return' bereikt heeft. Dat heeft men in 1957 geroepen. Dat heeft men in 1970 geroepen. En daarna zat iedereen binnen de kortste keren in zak en as, want toen leek het erop dat wat aan integratie was bereikt in zijn geheel zou worden weggespoeld. Dat zie je ook nu weer gebeuren rond de Europese Akte en het Witboek. Opnieuw zijn er mensen die roepen: 'Dit is het "point of no return", nu kan het integratieproces niet meer op z'n schreden terugkeren'. Historici zijn, als het goed is, echter mensen die over een langere tijd hebben leren denken. Die hebben imperia zien opkomen en zien ondergaan. Ze hebben ze zien

---

Drs. Chr. L. Baljé (Foto: Elmer Spaargaren)

integreeren en zien desintegreeren. Ze zullen daarom niet zo snel het begrip 'point of no return' in hun mond nemen.

Om nog even terug te komen op de rol van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, zeg maar de regering, ten aanzien van 'Europees onderwijs'. Je krijgt de indruk dat het zich allemaal nogal langzaam voltrekt. Is dat waar? Hoe is dat in andere lidstaten?

In Nederland gaat het inderdaad langzaam, maar daar is een aantal redenen voor. Bijvoorbeeld in Duitsland bestond al veel eerder belangstelling voor Europa in het onderwijs. Voor een gedeelte is dat te verklaren uit het feit dat volgens de Duitse opvatting onderwijs in belangrijke mate 'Bildung' moet zijn, educatie. In Nederland zijn wij heel slordig met dat onderscheid. Die gedachte is in Duitsland na de Tweede Wereldoorlog versterkt, omdat toen de democratiseringsprogramma's zijn opgezet via het onderwijs en via allerlei wetenschappelijke instituten en door toedoen van politieke partijen, alle voorzien van financiële steun. Ik vermoed dat ook in Italië de toegang veel groter is, omdat daar het enthousiasme voor Europese integratie politiek heel breed wordt gedragen. Dat hangt natuurlijk voor een groot gedeelte samen met de belevenissen van de Italianen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de wijze waarop daar kopstukken uit de politieke partij bij elkaar zijn gebracht. Een Europese Beweging is daar massabeweging geworden. Derhalve is de stap naar het onderwijs ook veel sneller gegaan.

Het is natuurlijk tevens zo, dat de Tweede Wereldoorlog ertoe leidde dat, gegeven de rol van deze landen daarin, het zelfstandig staatkundig bestaan makkelijk ter discussie werd gesteld. Zo bevatte de Italiaanse na-oorlogse grondwet uitdrukkelijk de mogelijkheid van oplossing in een Europese staat. Misschien, maar hier aarzel ik, was de late staatsvorming van beide landen ook een uitgangspunt voor 'Europese vorming'. Later sloeg in de Bondsrepubliek de politieke meerderheid de weg in naar hernieuwde soevereine bevoegdheden door uitdrukkelijke inbedding in het Westeuropese integratieproces.

In Nederland heb je dan te maken met ons eigen onderwijssysteem. Het onderscheid naar bijzonder en openbaar onderwijs vormt een zekere belemmering voor het introduceren van onderwijs over de Europese integratie. En daar komt nog bij dat in Nederland, mede ingegeven door de bezuinigingen, het aantal vakken waar je eind-examen in moet doen, is teruggebracht en de onderwijsroosters verder zijn beperkt. Dan is het heel makkelijk om op dat soort gronden te zeggen dat er helaas geen ruimte bestaat voor iets als Europees onderwijs, waarbij helemaal niet naar de merites van een dergelijk vak wordt gekeken. Nu in het Nederlandse onderwijs kwaliteit weer

meer voorop komt te staan, ontstaat weer de ruimte voor de afweging dat Europees onderwijs daarbij hoort.

Een slotvraag, namelijk een vraag die naar de centrale vraagstelling van deze bundel leidt. Verdere ontwikkelingen in onderwijs en onderzoek hangen uiteraard sterk samen met de voortgang van het integratieproces in z'n geheel. Kunt u aangeven wat volgens u stimulerende en remmende factoren voor het proces van Europese integratie zijn geweest? En wat zijn de perspectieven voor de toekomst?

Eén remmende factor, en misschien is dat wel de meest fundamentele, is het gebrek aan socialisering van de hele Europese idee. Daar zijn we ook nog niet zo gauw vanaf. Mijns inziens gaat dat nog een generatie kosten omdat nu eigenlijk alleen in een zeer elitaire sfeer een generatie gevormd wordt die pas later in staat is in eigen huis de politieke socialisering van de Europese idee aan hun kinderen over te brengen. En hetzelfde gebeurt in het onderwijs. Dat is ook elke keer het probleem waar je op stuit als je een Europese campagne tot stand wilt brengen. Er is geen basis.

Tweede remmende factor is de staatkundige opzet van Europa. Nu weet de burger tegenwoordig al heel weinig van z'n eigen staatkundige situatie, maar wat de gemiddelde burger best weet, haast instinctief omdat hij er zolang de getraind is, is dat we een scheiding tussen de drie machten kennen. Maar de EG heeft een vierpolig stelsel. Het kost mensen vaak zo veel moeite om de EG te begrijpen in zijn combinatie van Europese Commissie, Europese Raad, Europees parlement en Europees Hof. Er wordt te weinig gedaan om dat begrijpelijk te maken. En dan kun je eindeloos bezig zijn over de uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees parlement, maar zolang men niet begrijpt hoe dat systeem in Europa in elkaar zit, kom je daar ook niet veel verder mee. Tegelijkertijd, als je bijvoorbeeld kijkt naar het parlement zelf, het begrip parlement, dan zie je dat dat geweldig in beweging is. De functies van het parlement zijn zelf aan het wijzigen. Je kunt je natuurlijk geweldig druk maken over het initiatiefrecht van het parlement, maar daar komt het parlement steeds minder aan toe omdat het er niet toe geëquipeerd is. Dat heeft te maken met de complexiteit van wetgeving vandaag de dag. Aan de andere kant zie je het parlement zich wel weer veel meer ontwikkelen tot lobbycentrum. Die beweging en onzekerheid zie je in de hele staatkundige opbouw van Europa. Moeten wij ons nu eindeloos blijven verdiepen in de vraag of de Europese Commissie eigenlijk de Europese regering moet worden of dat dat terecht moet gaan komen in een soort plaatsvervangend minister-presidenten-raad? Misschien is het het beste om de situatie zo vloeiend mogelijk te houden. Want als

je constateert dat in de hele wereld interdependente verhoudingen sterk aan het toenemen zijn, is het eigenlijk een voordeel voor Europa dat zijn staatkundige vormen nog niet zo vastliggen. Maar als je dat constateert dan wordt het misschien weer moeilijker voor de gemiddelde inwoner van Europa om zulke vloeiende vormen te snappen.

Dan zitten we verder toch met de erfenis van de sociale verzorgingsmaatschappij. Ik ben het voor een gedeelte wel met de stelling eens die zegt dat die de ontwikkeling van het neo-nationalisme in de hand heeft gewerkt. Veel burgers zijn behept met de gedachte dat de grote belangen in de nationale hoofdsteden behartigd worden. Het zal nog lang duren voordat we dat beeld eruit hebben gesleten.

Nu heeft U een aantal remmende factoren genoemd. Zijn er ook stimulerende factoren?

Stimulerende factoren zijn er zeker. Een van de belangrijkste van dit ogenblik schuilt in de goede voortgang van de voltooiing van de interne markt. Tijdens deze verkiezingscampagne waren de vragen daardoor veel zakelijker. Men begint zich de potenties, de kansen en ook de bedreigingen van de interne markt te realiseren. Men begint zich ook te realiseren dat er vanuit het buitengebied, buiten Europa, bedreigingen op ons afkomen. Internationalisering is dus een geweldige stimulans die bewustwording in de hand werkt en ook de neiging dat men wil weten waar men het over heeft. Nood leert bidden lijkt ook hier tot een positieve ontwikkeling te leiden.

Dan zijn er natuurlijk eveneens de ontwikkelingen in de Oost-West betrekkingen. We komen toch steeds dichterbij de idee dat er een eigen Europees veiligheidsconcept moet komen. Maar dan moeten er ook de middelen zijn om het concept overeind te houden. In dat opzicht zou het gezamenlijk uitsturen van boten naar de Perzische Golf achteraf toch wel eens veel belangrijker kunnen zijn dan we nu denken. Toch een begin van een soort Europese veiligheidssamenwerking onder een gezamenlijk bevelstructuur buiten het NAVO-verband.

Uit het feit dat een groot aantal organen begint na te denken over de EG, dat vroeger niet betrokken was bij Europese integratie, kun je ook wel afleiden dat er beweging ten goede in zit. Binnenlandse besturen beginnen nu ook voor het eerst na te denken over wat de gevolgen zullen zijn voor de inrichting van ons binnenlands bestuur van de effecten van de Europese integratie. Dat zijn allemaal heel positieve ontwikkelingen die eigenlijk te laat beginnen, maar die wel een geweldig groot effect zullen hebben.

Noten

1. De Interdisciplinaire Studiegroep Europese Integratie (ISEI) is in 1977 opgericht met als doel wetenschappelijk onderzoek en studie in Nederland op het gebied van de Europese integratie te bevorderen. Dit wordt gedaan door middel van de organisatie van studiebijeenkomsten en conferenties, de uitgave van een drie-maandelijks bulletin, coördinatie en begeleiding van onderzoeks-activiteiten op landelijk niveau en de vertegenwoordiging van de Nederlandse wetenschappelijke wereld op dit terrein in diverse Europese organisaties. Voor meer informatie: ISEI-secretariaat, Alexanderstraat 2 te Den Haag (070-602273).
2. Het interview werd afgenomen voordat de Europese Commissie het actieprogramma 'Jean Monnet' lanceerde, in het kader waarvan, na goedkeuring van het plan, overgegaan zal worden tot de instelling van 'Europese leerstoelen' in alle lidstaten.